

ETÜMOLOOGILISI MÄRKMEID (XI)

Saksa *au* vasted laensõnades

UDO UIBO

Etümoloogiliste märkmete eelmises osas mainisin möödaminnes, et ehki (alam- ja ülem)saksa laenud moodustavad meie võõrsilt saadud sõnavara hulgas suurima rühma, puuduvad nende kohta kokkuvõtlikud uurimused ning seetõttu on ka päris lihtsate juhtumite lahendamine puhuti tekitanud raskusi (Uibo 2010: 761). Püüan sellelesamale mõttele jõudumööda lisa pakkuda teise näite varal ja vaadelda, millised vasted võivad eesti keeles olla saksa kirjakeele diftongil *au*.

Eesti keeles on *au* vana, lähisugulaskeeltega ühine diftong, mida leidub niihästi iidsetele omatüvedele tuginevates sõnades (*kauge, laul*), laensõnades (*haugas, kaup, raud, taud*) kui ka tehissõnades (*taunima*). Eesti ja saksa kirjakeele *au* hääldus on lähedane, nii et näib puuduvat põhjus, miks peaks saksa *au* vasteks eesti keeles olema midagi muud kui *au*. Ja niisugune too vastete sageli ongi: *aula, auster, haubits, maur, paus, vau* jne.

Ometi leidub saksa kirjakeele *au*-l teisigi vasteid. Ilmekalt näitlikustab seda saksa sõna *Schaum* 'vaht', mis eesti murretesse pole laenatud üksnes kujul *saum*, vaid ka kujul *soum* 'vaht, kreem' (VMS II: 436) ja *somm* 'vaht, sopp' (VMS II: 427). On selge, et eesti *s* saab siin olla üksnes ü l e m saksa *sch* [ʃ] vaste, sest alamsaksa *sch* [sk ~ sɣ] vasteks eesti keeles on sõna algul *k* (*schole* > *kool*, *schor-stēn* > *korsten* jne); pealegi ei figureerinud see sõna kesk-alamsaksa keeles esisilbi *au*, *ou* ega *o*-ga, vaid hoopis *u*-ga, kujul *schume* ~ *schūm* (Lübben 1888: 338). Eesti murdeis kajastub see alamsaksa laenuna *kuum* 'vaht' (VMS I: 328). Samasugune näide on ilmne ülemsaksa laensõna *oksjon* (< sks *Auktion*), millest F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat tunneb variante *auksiõn*, *auksjõn*, *auksiõn*, *aksiõn*, *oksiõn*, *oksjõn*, *oksiõn* (Wiedemann 1893: 54, 708). Meenub ka sõnaraamatuis registreerimata, kuid vähemalt Oskar Lutsu austajaile hästi tuntud keelend, tema Sirgasmäe ja Pliuhkami vestetes korduvalt ettetulev *oostellung*, mis esineb sõna *väljanäitus* sünonüümina ning mille lähtekohaks on saksa *Ausstellung* 'näitus, väljapanek'. Alamsaksa keelest lähtumine on siingi välistatud, sest ülemsaksa eesliite *aus*- vasteks on kesk-alamsaksa keeles hoopis *ut*- (vt nt Pfeifer 2003: 77).

Need kolm näidet võimaldavad ühemõtteliselt väita, et eesti keeles ei vasta saksa kirjakeele diftongile *au* laensõnades mitte üksnes diftong *au*, vaid ka diftong *ou* ning pikk ja lühike *o*.

Selles tõdemuses pole iseenesest midagi uut. Kui piirduda üksnes paari näitega, siis on saksa kirjakeele *au* hääldumist [ou]-na baltisaksa keelepruu-

gis mitut puhku maininud Julius Mägiste (vt nt EEW IV: 1342; EEW VI: 1827). Loomulikult oli niisugusest võimalusest teadlik ka tuntud saksa murdeuuri- ja Walter Mitzka, kes selle kohta 1918. aastal Baltikumi külastades enam tarvituspäiteid ei leidnud, ehkki paralleelhäldust [au] ~ [ō] õnnestus tal registreerida (Mitzka 1923: 24, 20). Probleemaatiliseks aga on jäänud selle teadmise praktiline rakendamine: mõnikord on sellest justkui kuuldud, mõnikord unustatakse eripärase baltisaksa keelekuju olemasolu sootuks (vrd nt Hinderling 1981: 129).

Baltisaksa hääldeuse omapära oli kõnealusel juhul tingitud alamsaksa hääldeusubstraadist. Häälikuloolise arengu tulemusel oli keskalsaksa keelest kadunud läänegermaani diftong **au*, mis enamasti oli asendunud pika monoftongiga *ō*, hääliku *w* ees aga diftongiga *ou* (Lasch 1914: 31). Et keskalsaksa keeles diftong *au* puudus,¹ ei osatud seda alamsaksa keelekujult ülemsaksa keelekujule üleminekul hääldada ja tõenäoliselt asendati kõige sagedamini *ou*-ga, vahel võib-olla ka monoftongiga. Kui otsustada eesti keelde tulnud laensõnade põhjal, siis näib, et sellist hääldust tuli lihtrahva kõnepruugis ette pikka aega, kindlasti veel XIX sajandi lõpuni. Diftong *ou* aga oli võõras eesti keele tuumikalale: kui keeleala servad välja arvata, kuhu muutus sõnuti ei jõudnud, oli *ou* üldiselt muutunud *ōu*-ks.² Seetõttu on võimalik, et kadaklikus keelepruugis tuli omakorda ette diftongi *ou* lihtsustamist pikaks või lühikeseks *o*-ks.

Nagu eelöeldust nähtub, pole alam- ja ülemsaksa laenude vahekord alati nii lihtne, nagu seda üldiselt kiputakse eeldama. Mõnel juhul on alam- ja ülemsaksa sõna kirjaipilt küll erinev (alamsaksas *ou*, ülemsaksas *au*), aga eesti keelde laenamisel võib tulemus kattuda. Niisuguste kaasuste puhul võib lahendust pakkuda sõna tuleku uurimine eesti kirjakeelde, aga alati ei tarvitse seegi anda ühemõttelist vastust, sest esiteks võib kitsa murdelevikuga sõnade registreerimine kirjakeeles olla laenuajast tunduvalt hilisem ja teiseks pole eri murdealad leksikograafilise kajastamise poolest olnud võrdses seisus.

Esitan allpool kaheksateistkümnest sõnast koosneva nimekirja juhtudega, kus ülemsaksa kirjakeele *au* vasteks on eesti keeles mõni muu häälikuühend või häälik või kus võib tekkida küsimus, kas sõna on laenatud alam- või ülemsaksa keelekujust. Osa laene on juba varem tuvastatud või etümoloogiliselt väga triviaalsed; märkimist väärivad uued etümoloogiad võiksid ehk olla *molu*, *muulukas* (murdeti *moolukas*, *molohk*), *nodi*, *ploom* (mitte alam-, vaid ülemsaksa laen!) ja *vorlontsik*.

kotermann FOLKL 'laevahaldjas', murdeti *potermann*, *putermann* < sks *Klabautermann*, murdeti *Klabotermann* 'kotermann'. Saksa sõna on eesti keelde üle võetud teisest, rõhulisest silbist alates ja kirjakeelde on sattunud reeglipäratu teisend, kus sõnaalguline *p* on asendunud *k*-ga. Andrus Saares-

¹ August Lübbeni (1888) kompaktset keskalsaksa käsisõnaraamatut läbi lapates õnnestus sealt leida kümmekond sõna, mille kirjaipilt sisaldab *au*-diftongi. Need näivad enamasti olevat uuemad laensõnad, aga välistada ei saa ka ülemsaksa kirjaipildi mõju. Igal juhul oli selliste sõnade koguhulk tühine.

² Kirvereeglina: need harvad eesti ühiskeeke sõnad, mis sisaldavad diftongi *ou*, on üldjuhul uued, pärast keskaega laiemasse kasutusse tulnud sõnad. Eriti huvitav nende hulgas on verb *koukima*, mille muredetaust on märksa laiem kui tema rannikumurdelisel tuleusalusel *kouk* 'kook, konks'. See sõna on murdest murdesse liikumisel säilitanud oma häälikkuju ja võetud sellisena kirjakeelde.

te, kes sõna *kotermann* esmakordselt etümologiseeris, väljendus iseenesest täpselt: tegemist on saksa meremeestelt saadud laenuga (Saareste 1922: 16). Keelelises mõttes see määratlus siiski väga täpne ei ole ja hiljem on mõnel puhul eelistatud kõnelda alamsaksa laenust (nt ERKL: 99). Seda ei saa pida valeks, sest saksa meremehekeel põhinebki alamsaksa murretel ja ülemsaksa merendussõnavara on üldiselt alamsaksa keelest laenatud, kuid niisugune formuleering võib sisendada laenamisaega puudutavaid eksikujutelmi. Laias laastus lõppes alamsaksa laenude tulek eesti keelde hiljemalt XVIII sajandi keskel, *kotermann* aga on ilmselt laenatud hiljem (vrd ERKL: 99), seda ei leidu isegi veel F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu II trüki (1893). Seetõttu eelistaksin kõnelda pigem saksa murdesõnast *Klabotermann* lähtuvast laenust, kuid möönan, et küsimus, kas tegu on alam- või ülemsaksa laenuga, on kõnealusel juhul üsna skolastiline.

krous ARG1 'krooge' < sks *Krause* 'käharus, säbarus; krooge'. Kõnekeeles küllaltki tuntud, kuid eesti leksikograafilistes allikates üpris uus sõna, mis õigekeelsussõnaraamatusse on jõudnud alles 1999. aastal. Nimisõnast *krous* lähtuvad verb *krousim* (vrd sks *kräuseln*) ning seisundiadverbid *krousi* ja *krousis*. Ülemsaksa sõnale *Krause* vastab keskalamsaksa *kruse*, millest eesti keelde on laenatud sõna *kruss*, murdeti *kruus* 'kihar, keerd'. Et häälikute pikkussuhete lahknemine pole alam- ja ülemsaksa laenude puhul kuigi haruldane, siis on ilmselt ülepakutud Julius Mägiste oletus, et *kruss* võiks olla samatähendusliku sõna *kruus* hüpokoristiline tuletis (vrd EEW III: 1000, 1001).

lohv 'sisekumm', ARG1 'voolik' < sks *Schlauch* 'voolik'. Eesti *lohv* lähtub saksa sõna *ou*-lisest hääldusest, kusjuures toimunud on reeglipärane metaates *uh* > *hv* (fonotaktiliselt kõlbmatu **louh* > *lohv*).³ Selle sõna adekvaatse etümoloogia on esitanud Julius Mägiste (EEW IV: 1342).

mol/ohk 'murakas' (VMS II: 32 Kan, Plv) < bsks *Maulbere* 'murakas; muulukas' (Gutzeit III, 2: 225). Vrd *moolukas*.

mol/lu HALV 'lõust, nägu, suu; tobu, loll' < sks *Maul* 'suu, lõuad'. Ehkki *molu*, mida eesti leksikograafilised allikad tunnevad alates F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust (Wiedemann 1869: 675), on metonüümilisel ülekanal üldiselt omandanud tähenduse 'lõust, nägu', ilmneb tähendus 'suu' niihasti XX sajandi murdematerjalist (IisR *Sina pane oma molu lukku ja ära latra targemate vahele*) kui ka ilukirjandusest (*Minusugused mehed pidagu molu*; vt Luts 2001: 128). Viimane, Oskar Lutsu mälestusteköitest „Sõjarändur” (1940) pärit näide *molu pidama* on otsetõlge saksa väljendist *Maul halten* 'lõuad pidama', mida vahel kasutatakse eestikeelses kontekstis tänapäevalgi (*Maul halten und weiter dienen* 'lõuad pidada ja edasi teenida'). Huvitav on täheldada, et kuigi ühiskeeles on sõnal *molu* tähendus 'suu' üldiselt kadunud, esitavad selle ka nüüdiskeelt kajastavad õigekeelsus- ja seletussõnaraamat, kusjuures viimases figureerib tore idioom *Pea moka maas ja molu kinni!* (EKSS 3: 457). Sõnast *molu* lähtuvad määrsõna *molukil* 'avasui) lollakalt, tot-ralt' ja verb *molutama* 'mõttetult vahtima, tegevusetult passima' (vrd sks *Maulaffen freihalten* 'avasui v. molukil vahtima, molutama'). Seevastu otsest

³ Mõõdamannes on huvitav märkida, et ühiskeeles kehtivad ühelt poolt hüüd- ja määrsõnadele ning teiselt poolt nimi- ja tegusõnadele erinevad fonotaktilised reeglid. Esimestes on *uh*-ühend lubatud, teistes mitte: vrd nt *klauh*, *krauh*, *käuh*, *pauh*, *plauh*, *prauh*, *säuh* ja *klahv* 'pits viina' (mis klauhti tühjendatakse), *krahmama* (krauhti võtma; siin *hv* > *hm*), *kähvama* (käuhti ütlema), *pahvatama*, *plahvatama*, *prahvatama*, *sähva(ta)ma*.

etümoloogilist seost sõnaga *molkus* ei sõanda esialgu kinnitada ega ka ümber lükata.

mool/ukas 'muulukas' (VMS II: 33 Ris, HMd) < bsks *Maulbere* 'murakas; muulukas' (Gutzeit II, 3: 225). Kirjakeelse sõna *muulukas* tüvi lähtub baltisaksa sõnast *Muhlbehre* 'muulukas' (Gutzeit II, 3: 225 *Maulbere*), mis on alamsaksapärane ja tõenäoliselt oli Baltikumis levinud juba keskajal. Heinrich Gösekeni keeleõpetus tunneb variante *muulickut* 'Maulbeer' ja *muulickat* 'maul Beer' (Göseken 1660: 126, 290). Baltisaksa aluselt lähtuvad ka mitmed teised lähedased muuluka murdenimetused (vt Vilbaste 1993: 320–321), kuid nende vaatlus ei mahu siinsete märkmete raamesse. Vrd *molohk*.

nodi ARG1 'raha, rikkus, vara; kraam, asjad' < bsks *Naude* 'raha' (Gutzeit III, 2: 282–283) < lt *nauda* 'raha'. Murdeti on tuntud ka sõna *naud* 'raha, varandus; jõukus, rikkus', mida läänemeresoome sõnaloo käsitlustes on Vilhelm Thomsenist alates peetud läti laenuks (lähemalt vt Vaba 1997: 138). Vanapärase sõnana on selle arvele võtnud ka tänapäeva eesti keele sõnaraamatud. Niihästi *naud* kui ka *nodi* näikse eesti kirjakeelde ilmuvat üsna üheaegselt, XIX sajandi keskel (vrd *Kellel rahha naudi on, sedda püab iggamees austada* – F. R. Kreutzwald, „Sippelgas” I, 1843, lk 19; *kust neil ni palju nodi kokkotulnud?* – Postimees 23. IX 1859). Seejuures on põhiliselt idaeestilise levikuga *naud* tuntud ka läti keelealast üsna kaugel Virumaal ning torkab silma, et seda pole mitte kusagil, isegi mitte Läti vahetus naabruses registreeritud *a*-tüvelisena, vaid kõikjal üksnes *i*-tüvelisena. Kõik see kokku võimaldab küsida, kas siin on üldse tegu läti otselaenuga või on seegi saadud baltisaksa vahendusel nagu *nodi*. Sõna *naud* ja *nodi* sarnasust on ammu tähele pandud, kuid esisilbi kummalise vokaalide vahekorra tõttu pole selgelt artikuleeritud etümoloogiani jõutud (vt nt Raun 1982: 104 – „e. descr., vrd *naud*”).

oksjon 'vara müümine avalikul enampakkumisel' < sks *Auktion* 'oksjon'. Kirjakeeles esineb teadaolevalt esimest korda O. W. Masingul (*Üks tislar õstis auksioni peält ühhe pulpeti, ja wiis sedda koddo* – Marahwa Näddala-Leht 1821, lk 55), esisilbi *o*-ga mõnikümmend aastat hiljem (*müakse oksioni kaup ära* – Maa Walla Kuulutaja 1. V 1858).

opman '(mõisa) ülemkubjas' < bsks *Hopmann* 'opman' (Hupel 1795: 182; Gutzeit I, 3: 545). Sõna kuulub siinsesse ühendusse üksnes juhul, kui baltisaksa *Hopmann* on tõepoolest *Hauptmann* („peamees”), nagu arvab A. W. Hupel, aga mitte *Hofmann* („mõisamees”), nagu arvab Woldemar von Gutzeit.

oostellung '(põllumajandus)näitus' (Oskar Luts) < sks *Ausstellung* 'näitus, väljapanek'.

oup, ka *oep*, *oupe*, *öup*, *oub*, *oube* 'tanu' (VMS II: 154) < sks *Haube* 'tanu' (vrd kaks *huve* 'tanu').

ploom < sks *Pflaume* 'ploom'. Sõna *ploom* on asjatundjad üksmeelselt pidanud alamsaksa laenuks (vt nt EEW VII: 2105; Raun 1982: 125). Seda ta mõistagi ei ole, sest keskalamsaksa *plume* vasteks eesti keeles on *pluum* või *luum*, nii nagu sõna *brün* vasteks on *pruun*, sõna *rüm* vasteks *ruum*, sõna *duren* vasteks *tuurima* jne. Sõna *ploom* on uus, XVIII sajandist pärit ülemsaksa laen, mis vahetas ajapikku välja varasema alamsaksa laenu *pluum*, nii nagu ülemsaksa laen *kirss* asendas alamsaksa laenu *käspër* ja ülemsaksa laen *sink* asendas alamsaksa laenu *kink*. See protsess on hõlpsasti jälgitav kirja-keele andmete najal, kuna taimenimetuste esinemust on meil mõnevõrra dokumenteeritud ja süstematiseeritud (Vilbaste 1993: 510). *o*-line sõnakuju

ilmub kirjakeelde alles XVIII sajandi lõpukümnendel, varem on registreeritud üksnes *u*-list varianti. Seejuures jääb viimase kasutamine paralleelselt püsima ka XIX sajandil. Leksikograafias esitab *o*-lise sõna *ploom* (paralleelselt *u*-lise *pluum*'iga) esmakordselt A. W. Hupeli keeleõpetus (Hupel 1780: 243). Väga omapäraselt näidestab XVIII sajandi lõpus toimunud asjade arengut esimene eestikeelne kokaraamat (Köki ja Kokka Ramat 1781). Seal on järjekindlalt käibel vanad head *Plumid*, *Pluumid* ja *Pluumi-Marjad* (kolme *o*-lise erandiga), aga *Muskat-Plomid* kui uuem nähtus figureerivad üksnes *o*-ga, kümneid kordi järjest ja ilma ühegi erandita.

ploomirask 'sea kõhuõõne rasv' < kask *vlome*, *vlomen-smer* (*smer* 'rasv'), sks *Flaum* ~ *Flom* ~ *Flomen* 'ploomirask'. Sõna *Flaum* on saksa keeles hiline, alles XVIII sajandil kirjakeeles dokumenteeritud alamsaksa laen; diftong *au* on siin ülemsaksastamise tulemus (Kluge, Seebold 2002: 303). Selle kõrval on kirjakeeles aktsepteeritud ka sõnakujud *Flom* ja *Flomen*, kus alamsaksa *ō* on säilinud. Sõna *loomi* 'Flomen' esineb juba Heinrich Gösekeni keeleõpetuse saksa laenude jaostükis (Göseken 1660: 88), kuid põhisõnastikku pole ta seda võtnud. Gösekeni *loomi* on kindlasti alamsaksa laen, aga küsimus, kas see on Gösekeni isiklik laen, millega ta püüdis eesti keelt rikastada, või oli sellel tegelik keelekasutuses ka mingi alus, teeb veidi nõutuks,⁴ sest hilisemas leksikograafias me niisugust sõna pikka aega ei kohta ning esimene eestikeelne kokaraamat kasutab selles tähenduses hoopis keelendit *neero rasw*, *neero-rasw* (Köki ja Kokka Ramat 1781: 21, 65, 66 jm). Kaks sajandit hiljem võib F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust lõpuks leida liitsõna *sea-plōmid* 'Schweineflaumen' (Wiedemann 1869: 927; 1893: 840). See on kahtlemata rahvakeelne sõna, mitte teoretiseering. Aga kahe teadaoleva kirjapaneku vahele jääb kaks sajandit ja seetõttu ei saa järjepidevuses kindel olla. Sõna *ploomirask* esikomponent võib olla niihästi vähemalt XVII sajandist pärinev alamsaksa laen kui ka sellest noorem ülemsaksa laen, mis pole Gösekeni kirjapandud sõna otsene järglane. Asja on lahtiseks jätanud ka Julius Mägist (EEW VII: 2105).

proua < kask *wroue*, sks *Frau* 'naine, daam, proua'. Sõna *proua* kasutamine eesti kirjakeeles algab mulle teadaolevalt XVII sajandi keskel ühenduses Rootsi kuninganna Kristiinaga (1646 *Kunninga Prawwa*, *suur Würsti Prawwa*, *Erzogi Prowwa*)⁵ ning jätkub XVIII sajandil seoses Venemaa keisrinnadega (1760 *Sure Kaisri Fraua*, 1770 *Sure ja Armolisse Keisri Praua*, 1783 *Keisri Prowwa*). Vahepealsest ajast on mulle teada veel 1731 *wrouwa* ja 1732 *proua*. Nagu näha, on kirjpilt vahelduv, aga ülekaalus on ülemsaksa kirja-keelele viitavad *a*-lised variandid. See on seletatav sellega, et sõna *proua* jõudiski eesti keelde eelkõige ülalt ja kirjakeele kaudu. Kõigepealt kasutati seda kuninglikku või keiserlikku päritolu naispersoonide kohta, seejärel hakkasid

⁴ Heinrich Gösekeni omapäraks on see, et kui üldiselt XVII ja XVIII sajandi sõnastikud esitavad ühelt poolt rahvakeele ja teiselt poolt kirikukeele sõnavara, siis Gösekenil on ilmne taotlus teatavate kultuursõnade jaoks väljendusvahendeid leida, selleks vajaduse korral ise abistavat kätt ulatades. Näiteks *Clystier* on tal *perse Rocht* / *perse pulckaken* / *mis perse sisse haiaatase*, *Comedi* – *ix Komedi meng* / *kus Algmynn rōhmus* / *lōpmynn kurb on*, *Disputir Kunst* – *se kunst wahhust* 'vahvasti' *rehckida* jne (Göseken 1660: 152, 154, 159).

⁵ Kõik kolm tarvitusuhtu on kuninganna Kristiina 1646. aastast pärinevast käsu- ja keelukirjast, mis puudutab Emajõe kasutamist (Eesti Kirjandus 1920, nr 11–12, lk 367). Kuivõrd ma ei tea algupärandi asukohta, puudub ka võimalus kontrollida, kas publikatsioonil ilmnev sõna *proua* ebajärjekindel kirjutamine (kahel korral *a*-ga, ühel korral *o*-ga) esineb ka originaalis. Tähenärimine on siinses kontekstis oluline, sest *a* viitab ühemõtteliselt ülemsaksa lähtekohale.

ka mõisaemandad nõudma, et neid sellesama sõnaga kõnetataks. Samas kulges sõna *proua* käibeletulek alamsaksa kõnekeele kontekstis ning ka kirjakeeles leidub vahel sõnakujusid, mis justkui viitaksid pigem alamsaksa keelele (nt 1731 *wrouwa*). Et nii alam- kui ka ülemsaksa keelest laenamisel võib tulemuseks olla (*p*)rou ~ (*p*)rõu (eesti sõnalõpuline *a* on lisatud ilmselt sõna *härä* analoogial), siis ei ole kõnealusel juhul üldse võimalik ühemõtteliselt määratleda, kummast keelekujust *proua* lähtub. Olukord on omajagu vastuoluline: üldlevinud seisukoht, mis peab *proua* ainuallikaks alamsaksa sõna *wroue* (nt Raun 1982: 128), on vanema kirjakeele andmetega vastuolus; samas esineb *proua* esimestest teadaolevatest kirjapanekutest alates analoogiatekkelise *a*-lõpuga, mis justkui osutaks sellele, et sõna oli kõnekeeles kasutusel juba varem.

soum 'vaht, kreem' (VMS II: 436), **somm** 'vaht, sopp' (VMS II: 427) < sks *Schaum* 'vaht'. Sama sõna on varem murdeisse laenatud ka alamsaksa keelest: *kuum* 'vaht' (VMS I: 328 Kul, Mär, Vig, Kse, Ris, Juu) < kasks *schume*, *schūm* 'vaht; metalliräbu'. Sõna *soum* puudub ÕS-ist, kuid on registreeritud „Eesti keele seletavas sõnaraamatus” märgendiga „kõnekeelne” ja ilmselt kadaklikku keelepruuki osatava tarvituse näitega Aino Toomaspojal (Miili .. *valas oma viha välja manti soumile pekstes*; EKSS 5: 310). Olgu lisatud, et Tiina Hallik Keele ja Kirjanduse toimetusest oli seda sõna kuulnud pika vokaaliga variandina *soom*.

tõu MER 'köis, tross', murdeti *tou* < kasks *touwe*, *tow*, *tau* 'tõu; puri' (jt tähendused). Sõna nimetavaline kuju võimaldaks eeldada ka ülemsaksa keelest laenamist (vrd sks *Tau*), kuid F. J. Wiedemanni sõnaraamatus (1893: 1191) fikseeritud genitiivvorm *tõui* välistab selle ja viitab selgelt alamsaksa sõnakujule *touwe*.

tõuker 'tuuker' (VMS II: 575 Mus, Rid) < sks *Taucher* 'tuuker'. Kirjakeelne *tuuker* on laenatud alamsaksa keelest (vrd kasks *duken* 'sukelduma').

vorlontsik 'logard, päevavaras' < sks *Faulenzer* 'laiskvorst, logard'. Sõna *vorlontsik* pole XX sajandi murdekogudes registreeritud ning selle kasutamine XX sajandi ilukirjanduses näib tuginevat F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatule (1869: 1535; 1893: 1385) ja Andrus Saareste mõistelisele sõnaraamatule (EKMS I: 529; EKMS II: 412), kuhu see on üle võetud Wiedemanniilt. Tõenäoliselt ilukirjanduses esinemise tõttu figureeris *vorlontsik* õigekeelsussõnaraamatu 1976. ja 1999. aasta väljaandes, ÕS 2006 on temaga hüvasti jätnud. Kirjakeele sõnaraamatus on *vorlontsik* märgendatud kõnekeelseks (*sic!*), tarvituse näited on toodud Peet Vallakult ja Lilli Prometilt (EKSS 6: 404). Ilmselt venepäraselt mõjuva lõpposa *-tsik* põhjal on Julius Mägiste pidanud *vorlontsik*'ut vene laenuks, kuid jätnud ütle mata, millisest vene sõnast väidetav laen võiks lähtuda (EEW XII: 3920). Ka Karl Bachman ja talle viitav Rogier Blokland on arvamusel, et *vorlontsik* on laenatud vene keelest (Бахман 1959: 262; Blokland 2009: 320). Etümoloogia tugineb väidetavale vene lekseemile *ворланицик*, mille puhul pole selge, kust see on võetud ja mida ta võiks tähendada. Seetõttu jääb ka etümoloogia õhku rippuma. Kuid mulle tundub, et siin ei tarvitse üldse tegemist olla vene laenuga. Kui võtta lähtekohaks tuntud saksa sõimusõna *Faulenzer* 'laiskvorst, logard' (mis mõisasundija suus polnud kindlasti haruldane), eeldada diftongi *au* asendamist *o*-ga ja sõnalõpu mugandamist *-er* → *-ik*, saame tulemuseks sõna *volentsik*. See aga seisab *vorlontsik*'ust kõigest kahe kukesammu kaugusel.

Esitatud nimekiri ei taotlenud täielikkust, lisandused on teretulnud.

Kirjandus

- Blokl and, Rogier 2009. The Russian loanwords in literary Estonian. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Bd. 78. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- EEW = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 1982–1983. (II trükk: 2000.)
- EKMS = Andrus Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm, 1958–1963.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.
- ERKL = Eesti rahvakultuuri leksikon. Koostanud ja toimetanud Ants Viires. 3., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2007.
- Gutzeit, Woldemar v. Wörterschatz der Deutschen Sprache Livlands I–IV. Riga, 1859–1889.
- Göseken, Heinrich 1660. Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung Zur Öhstnischen Sprache. Reval: Gymnasij Buchdr.
- Hinderling, Robert 1981. Die deutsch-estnischen Lehnortbeziehungen im Rahmen einer europäischen Lehnwortgeographie. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Hupel, August Wilhelm 1780. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuch. Riga und Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Hupel, August Wilhelm 1795. Idiotikon der deutschen Sprache in Lief- und Ehstland. Nebst eingestreuten Winken für Liebhaber. Riga: Johann Friedrich Hartknoch.
- Kluge, Friedrich, Seebold, Elmar 2002. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Köki ja Kokka Ramat = Köki ja Kokka Ramat, mis Rootsi Kelest Eesti-ma Kele ülespandud on. Tallinn, 1781.
- Lasch, Agathe 1914. Mittelniederdeutsche Grammatik. Halle: Verlag von Max Niemeyer.
- Luts, Oskar 2001. Sõjarändur. Pikem peatus. Tallinn: Olion.
- Lübben, August 1888. Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. Norden–Leipzig. (Faksiimiletrükk: Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1965.)
- Mitzka, Walter 1923. Studien zum baltischen Deutsch. Marburg: N. G Elwert'sche Verlagsbuchhandlung.
- Pfeifer, Wolfgang 2003. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Raun, Alo 1982. Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Saareste, Albert 1922. Etümoloogilised märkused I. – Eesti Keel, nr 1, lk 15–24.
- Uibo, Udo 2010. Etümoloogilisi märkmeid (X). – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 758–764.
- Vaba, Lembit 1997. Uurimusi läti–eesti keelesuhetest. Tallinn–Tampere: Eesti Keele Instituut, Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitost.
- Vilbaste, Gustav 1993. Eesti taimenimetused. Eesti Teaduste Akadeemia Ema-keele Seltsi toimetised nr 20 (67). Tallinn.

- VMS = Väike murdesõnastik I–II. Toimetanud Valdek Pall. Tallinn: Valgus, 1982–1989.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1869. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1893. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg.
- Бахман, К. И. 1959. О некоторых типологических особенностях русских лексических заимствований в эстонском языке. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 78. Tartu, lk 258–268.

Etymological Notes (XI). Equivalent of the German Diphthong *au* in Estonian loanwords

Keywords: lexicology, etymology, loanwords, Low German loans, Baltic German loans, German loans

On the example of 18 words it is shown that in Estonian borrowings the literary German diphthong *au* is represented not only by *au*, but also by the diphthong *ou* or the (long or short) monophthong *o*. The reason for such variation can be seen in the presence of Low German phonetic substrate in the Baltic German dialect (the diphthong *au* was not characteristic of Middle Low German). A few new or improved etymologies are presented, incl. for the words *molu* 'vulg. 'face', *muulukas* 'green strawberry (*Fragaria viridis*)', *nodi* 'sl. riches', *ploom* 'plum', *vorlontsik* 'good-for-nothing'.

Udo Uibo (b. 1956), literary magazine *Looming*, editor; Institute of the Estonian Language, lexicographer, udo@looming.ee